

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.33.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.3>

СОМАТИЧНІ (ОСОБИСТІСНІ) ПРАВА: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНІ ЗАСАДИ

Громовчук М.В.,

доктор юридичних наук, доцент

кафедри конституційного права та порівняльного правознавства

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Громовчук М.В. Соматичні (особистісні) права: понятійно-категоріальні засади.

В контексті тематики дослідження, автор зупинився на питанні понятійно-категоріального апарату. Зосереджено увагу на питанні категорій «соматичні» та «особистісні» в контексті прав людини. Встановлено, єдиної думки в питанні змісту і термінології таких прав немає. Причому термінологічний аспект бачиться нам не менш важливим, оскільки семантична однозначність в праві – це необхідність, яка дозволяє уникнути протиріч між визначенням терміну та його юридичної сутності, труднощів при тлумаченні законів. Порушення вимоги однаковості в визначеннях веде до виникнення «термінологічної полісемії».

Зазначається, що незважаючи на ряд наукових підходів щодо проблеми існування особистісних прав, на різноманітність думок і кардинально різне розуміння цілей визнання даних прав з боку моралі, етики, релігії, політики, досліджувани в аспекті права і філософії, впливає висновок – ці права, що відрізняються тісним зв'язком з основними правами та фізіологічної сутністю людини, залежністю від прогресу в галузі біомедицини, є породженням сучасного розвитку суспільства, вимагають відповідного механізму юридичного забезпечення і, незаперечно, є великою групою прав людини. Особистісні (соматичні) права потребують визначення гідного місця в системі прав людини і системі вітчизняного і міжнародного права.

Автор, вважає за доцільне застосовувати саме термін «соматичні права», а не «особистісні», по-перше, через пояснення небезпеки можливого плюралізму в соціально-гуманітарному знанні й термінологічною схожістю визначення «особистісні» права з «особистими» правами людини та, по-друге, через те, що обґрунтовуючи правову науковість терміну «особистісні» права, основне смислове наван-

таження полягає саме в слові «особистість»; це права, які мають індивідуальний, «суто особистісний характер».

Ключові слова: понятійно-категоріальний апарат, права людини, особистісні права, особисті права, соматичні права.

Gromovchuk M.V. Somatic (personal) rights: conceptual and categorical principles.

In the context of the research topic, the author focused on the conceptual and categorical apparatus. The focus is on the issues of «somatic» and «personal» categories in the context of human rights. It is established that there is no consensus on the content and terminology of such rights. Moreover, the terminological aspect seems to us no less important, because semantic unambiguity in law is a necessity that avoids contradictions between the definition of the term and its legal essence, difficulties in interpreting the laws. Violation of the requirement of uniformity in definitions leads to the emergence of «terminological polysemy».

It is noted that despite a number of scientific approaches to the problem of personal rights, diversity of opinion and radically different understanding of the purposes of recognition of these rights by morals, ethics, religion, politics, studied in terms of law and philosophy, it follows that these rights are different close connection with fundamental rights and the physiological essence of man, dependence on progress in biomedicine, is the product of modern society, require an appropriate mechanism of legal support and, undoubtedly, is a large group of human rights. Personal (somatic) rights need to determine a worthy place in the human rights system and the system of Ukrainian and international law.

The author considers it appropriate to use the term «somatic rights» and not «personal», first, because of the explanation of the danger

of possible pluralism in socio-humanitarian knowledge and the terminological similarity of the definition of «personal» rights with «personal» human rights and, according to -second, due to the fact that substantiating the legal scientific nature of the term «personal» rights, the main semantic load is precisely the word «personality»; these are rights that have an individual, «purely personal character.»

Key words: conceptual and categorical apparatus, human rights, personal rights, personal rights, somatic rights.

В контексті тематики нашого дисертаційного дослідження, слід зупинитися й на питанні понятійно-категоріального апарату. Відзначимо, у сучасній науковій літературі сукупність понять тієї чи тієї галузі наукового знання називають «понятійно-категоріальним апаратом», «термінологією», «терміносистемою» або все частіше «тезаурусом». Крім цього, проведення такого аналізу дозволить уникнути полісемії термінів, які використано в нашій роботі. Як зазначав В. Краєвський, невимогливість до термінологічної однозначності – суттєвий недолік, який позначається на розвитку нашої науки і змушує піддавати сумніву приналежність деяких робіт, що претендують на науковість, до сфери наукового знання взагалі. Вимога однозначності включена в число показників науковості дисертаційного дослідження» [6, с. 39]. На важливості уточнення понятійного апарату дисертаційної роботи наголошує і Є. Хриков: «У зв'язку з тим, що дисертаційні дослідження є важливою складовою сучасної науки, їх понятійна виваженість є важливою умовою розвитку наукового знання. Тобто уточнення понять, які використовує дослідник, їх інтерпретація є обов'язковою умовою педагогічного дослідження» [18, с. 18].

«Юридичній мові приділяється значна увагу в теоретико-правових дослідженнях», - пише А. Венгеров [3, с. 506]. Юридична мова вимагає однозначності використовуваних граматичних форм, смислової однаковості. Найчастіше юридична наука використовує терміни, поняття, що запозичені з інших галузей наукового знання, модифікує їх. Згодом вони набувають виключно юридичне значення, часом змінюючи навіть своє первісне значення. В юридичній мові багатьох країн присутні іноземні терміни, головним чином почерпнуті з латині»¹ [3, с. 506].

¹ На даний момент перспективним напрямком в дослідженні питань т.зв. «правонайменування» є герменевтика права або правова (юридична) герменевтика. Герменевтика (від грец. hermeneutikos - тлумачать) - мистецтво перекладу, мистецтво пояснення. Герменевтична робота використовувалася для тлумачення текстів класичної давнини, в юриспруденції, але в основному складалася як дисципліна, допоміжна для богослов'я, при коментуванні Біблії (екзегетики), роз'ясненні сенсу чудес для варварів.

Таким чином, хотілося б зосередити увагу й на питанні категорій «соматичні» та «особистісні» в контексті прав людини. Єдиної думки в питанні змісту і термінології таких прав немає. Причому термінологічний аспект бачиться нам не менш важливим, оскільки семантична однозначність в праві – це необхідність, яка дозволяє уникнути протиріч між визначенням терміну та його юридичної сутності, труднощів при тлумаченні законів. Порушення вимоги однаковості в визначеннях веде до виникнення «термінологічної полісемії» [7].

Ми вже відзначали, вперше таке поняття в правовій науці ввів доктор юридичних наук В. Крусс. У своїй статті «*Особистісні («соматичні») (курсив наш – М.Г.)* права людини в конституційному і філософсько-правовому вимірі: до постановки проблеми» він ототожнює ці терміни, дає розуміння сутності цих прав [7, с. 43].

О. Лукашева визначає *особистісні права людини (курсив наш – М.Г.)* як категорію, що не підвладна державі: «... ця категорія прав характеризується тим, що держава визнає свободу особистості в певній сфері відносин, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом домагань держави. Вона забезпечує т.зв. негативну свободу. Ці права, будучи атрибутом кожного індивіда, покликані юридично захистити простір дії приватних інтересів, гарантувати можливість індивідуального самовизначення і самореалізації особистості» [12, с. 142].

А. Ковлер в своїй роботі з антропології права окрему главу присвятив *особистісним правам (курсив наш – М.Г.)* [4, с. 78], посилаючись на визначення і дефініції, представлені В. Круссом. Зокрема, вказує О. Нестерова, дослідники визначили постановку проблеми в сфері конституційного права та філософії права, але такі положення послужили фундаментом для побудови уявлень про особистісні права в теорії права [11].

О. Старовойтова у своїй дисертаційній роботі, присвяченій юридичному механізму реалізації *соматичних прав (курсив наш – М.Г.)*, визначає їх сутність через право на тіло, й посилається, знову ж таки, на дефініцію В. Крусса. При цьому, цікаво, що всю сукупність проблем, пов'язаних з правовою регламентацією соматичних прав людини, в повному обсязі О. Старовойтова розглядає в рамках нового напрямку в юридичній науці «правова соматологія». Вченим зроблена спроба з позицій юриспруденції осмислити проблему людського тіла. У її працях про соматичні права людини, які є частиною природних прав. Авторка звертає увагу на те, що право людини на своє тіло є його природним і невід'ємним правом. В той же час, цілком вірно досліджуючи юридичний механізм соматичних прав особи, вона, на жаль,

не дає авторського визначення центральної в досліджуваній проблематиці категорії й представляє лише історико-правовий аналіз деяких прав [15, с. 21].

О. Нестерова посилається на В. Чхиквадзе, що вказує, «сутність особистості вкорінюється в її тілі, зовнішніх фізичних формах організму людини, як матеріального носія *особистісного* (курсив наш – М.Г.) начала. Думати інакше – значить, абсолютизувати свідомість людини як єдиного носія особистісного начала»² [9, с. 471]. При цьому, О. Нестерова визначає, що вірніше використовувати термін «*особистісні права*» (курсив наш – М.Г.), в юридичній інтерпретації він набуває правове значення, визначає існування як правової категорії, але не заперечує терміну «*соматичні права*» (курсив наш – М.Г.), визнаючи можливість їх рівноцінного застосування та доктринального визнання [11, с. 74].

В той же час, ця ж вчена зазначає, що незважаючи на ряд наукових підходів щодо проблеми існування *особистісних прав* (курсив наш – М.Г.), на різноманітність думок і кардинально різне розуміння цілей визнання даних прав з боку моралі, етики, релігії, політики, досліджувані в аспекті права і філософії, впливає висновок – ці права, що відрізняються тісним зв'язком з основними правами та фізіологічної сутністю людини, залежністю від прогресу в галузі біомедицини, є породженням сучасного розвитку суспільства, вимагають відповідного механізму юридичного забезпечення і, незаперечно, є великою групою прав людини. *Особистісні (соматичні)* (курсив наш – М.Г.) права потребують визначення гідного місця в системі прав людини і системі російського і міжнародного права [11, с. 76].

М. Лаврик, обґрунтовуючи протилежну точку зору, пояснює небезпеку можливого плюралізму в соціально-гуманітарному знанні, термінологічної схожості визначення «*особистісні*» права з «*особистими*» правами людини [8]. Враховуючи етимологічний динамізм, а також те, що в юриспруденції термін «*соматичний*» не використовувався, робимо висновок, - пише вчений, - що він цілком може підійти для позначення «*соматичних прав людини*», як правило тих, що належать до тіла людини (або точніше, розпорядження людини своїм тілом). В будь-якому випадку, необхідна конкретизація змісту даного поняття і слід враховувати те, що в юридичній інтерпретації термін «*соматичний*» отримує своє значення. При використанні даного поняття досягається певна ясність в ро-

зумінні, до того ж він змістовно для цього підходить (вказує відповідну сферу застосування цих прав, робить акцент на об'єкті, за яким дана група прав і виділена) [8].

Цікаво, як на наш погляд твердження, А. Смірнова, який визначає, соматичні права людини з усією необхідністю слід вважати *особистими (суб'єктивними)* (курсив наш – М.Г.) правами людини (не держави, не суспільства, не релігії), оскільки вони пов'язані з приватним, інтимним життям людини, вони мають природне походження, виникають у людини з народження і є невідчужуваними (з позиції концепції сучасної правової держави) [13]. Саме тому, вірно пише Ю. Турянський, досліджувану новітню групу прав іноді виокремлюють як *особистісні права*, які є різновидом *особистих прав* (курсив наш – М.Г.), тобто громадянських, як прав першого покоління (прибічником такої ідеї є, зокрема, А. Ковлер. Однак такий термінологічний збіг, вчений вважає не дуже доречним, оскільки схожість звучання може призвести до ототожнення визначення «*особистісних*» прав з «*особистими*» правами людини [16, с. 138].

Відзначимо, вказує М. Лаврик, що в кінці ХІХ ст. під особистим правом – на противагу речовому – розуміли те, об'єктом чого є особа, перш за все, це сімейні та зобов'язальні правовідносини [8]. Однак, вже в середині ХХ ст. зміст терміну особисті права принципово змінився, і під цим стали розуміти політичні, трудові, житлові та інші майнові і немайнові права громадян, що не підлягають оцінці й невіддільні від їх власників [2, с. 305]. З плином часу під особистими правами в радянському праві стали розуміти права людини, які в міжнародному праві іменуються громадянськими і поряд з політичними, економічними, соціальними і культурними правами утворюють основні права і свободи человека [1, с. 191].

М. Лаврик також відзначає, що термін «*особистісні права*» досить широко використовується прихильниками концепції соматичних прав, а їх співвідношення з особистими нерідко дається таким чином, що особистісні представляють собою різновид особистих, що, однак, далеко не безперечно [8].

Загалом, пише Ю. Турянський, вважаємо слушною думку, що новітні можливості, пов'язані з тілесністю особи, можна згрупувати під єдиною назвою – «*соматичні*» (курсив наш – М.Г.). Вчений мотивує свою позицію такими положеннями:

а) з початку третього тисячоліття на пострадянському просторі доволі успішно розвивається наукова школа соматичних прав, науковці в загальному виділили ознаки, принципи та передумови існування таких прав, деякі із цих

² В той же час, противники такої термінології, наприклад М.Лаврик, обґрунтовують протилежну точку зору через пояснення небезпеки можливого плюралізму в соціально-гуманітарному знанні, термінологічної схожості визначення «*особистісні*» права з «*особистими*» правами людини [8]

положень практично реалізовані в законодавстві;

б) інші назви не чітко відображають предметну компоненту цієї групи прав, що може призвести до дуального тлумачення, тавтології та юридичної невизначеності;

в) обрання терміну саме грецького походження вказує на універсальність поняття, дасть змогу уникнути помилок під час перекладу [16, с. 138].

Аргументуючи вищенаведене, вчений Ю. Турянський, пише: «правова природа соматичних прав має комплексний характер. З одного боку, вона вказує на особисті можливості людини, пов'язані з її тілом, органами та приватним життям, відображає принцип особистої свободи людини. З іншого боку, захист тілесних та особистих можливостей є вагомим елементом прав людини, тому державне і суспільне гарантування відсутності недозволеного впливу на тілесну сферу є складником правового статусу особи. Важливою є не тільки наявність права, а непорушність, охорона та захист цього права з боку інших суб'єктів – окремих осіб, органів державної влади, посадових осіб, держави загалом, народу і суспільства. Основа соматичних прав доволі неординарна, оскільки особа не тільки може змінити природну першооснову своєї тілесності (до речі, не тільки своєї – це питання можуть вирішувати батьки щодо дитини або близькі родичі щодо особи, яка перебуває в передсмертному стані), але й висуває вимоги / обов'язки до суспільства щодо сприйняття цієї тілесності, а до держави – щодо охорони її вибору, якщо він є легальним. Унікальним видається і предмет правової вимоги в соматичних правах – тілесність, яка може охоплювати не тільки наявну сутність, а й гіпотетичні зміни, стосується персональних характеристик особистості. Предметом соматичних прав є не тільки фактичні реальні об'єкти, а й гіпотетичний можливий результат, зокрема певні моменти модернізації, удосконалення, видозміни своєї тілесності» [16, с. 138-139].

Обґрунтовуючи термін «особистісні права» (*курсив наш – М.Г.*), В. Крусс визначає їх як права, «що мають суто особистісний характер» [7, с. 43]. Спробуємо визначити, що є «суто особистісний характер» або «суто особистісні прояви людської особистості». Основоположним тут є поняття особистості. Слово особистість досить багатозначне і вживається в різних сенсах в повсякденному житті, філософії, психології та соціології [5, с. 49]. Найбільш часто особистість визначають як людського індивіда в аспекті його соціальних якостей, що формуються в процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин [17, с.

289]. Звідси особистісні якості людини є похідне від його способу життя [14, с. 327].

Отже, цілком поділяємо твердження М. Лаврик [8], що в силу термінологічної схожості понять «особистісні права» і «особисті права», а також величезного плюралізму в соціально-гуманітарних знаннях щодо категорії «особистість», і принципову неможливість однозначного визначення на даний момент того, чи є саме тілесність суто особистісної характеристикою людини, в цілях однозначності юридичної термінології (наскільки це можливо), також пропонуємо відмовитися від використання поняття «особистісні права». До того ж, вказує Т. Матвеева, можливість різного тлумачення даного поняття настільки велика, що зустрічаються навіть не мають відношення до юриспруденції трактування [19].

Таким чином, вважаємо за доцільне застосовувати саме термін «соматичні права», а не «особистісні», по-перше, через пояснення небезпеки можливого плюралізму в соціально-гуманітарному знанні й термінологічною схожістю визначення «особистісні» права з «особистими» правами людини та, по-друге, через те, що обґрунтовуючи правову науковість терміну «особистісні» права, основне смислове навантаження полягає саме в слові «особистість»; це права, які мають індивідуальний, «суто особистісний характер».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации : учебник. 4-е изд., изм. и доп. М., 2004. 568 с.
2. Большая советская энциклопедия. 25. Лесничай – Магнит / гл. ред. Б. А. Введенский. 2-е изд. М., 1954. 1211 с.
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник. М., 1998. 1024 с.
4. Ковлер А.И. Антропология права. М., 2002. 412 с.
5. Колесников В. А. Образование и личностное становление человека. Иркутск, 2004. 320 с.
6. Краевский В. В. Язык педагогики в контексте современного научного знания. *Язык педагогики в контексте современного научного знания : материалы Всерос. методол. конф.-семинара* / гл. ред. В. В. Краевский ; ред. А. А. Арламов, Р. В. Почтер. Волгоград ; Краснодар; М., 2008. С. 38 – 47.
7. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10.
8. Лаврик М.А. К теории соматических прав. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. (Юридическая Россия. Федеральний правовой портал. URL: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1229707>) (дата обращения: 15.03.2019).

9. Марксистко-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия / председ. ред. совета В.М. Чихвадзе. М., 1970.
10. Милославская Д.И. Юридические термины и их интерпретация. *Ростовская электронная газета*. 1999. № 21. URL: www.regla.rsu.ru/n27/rus271.htm (дата обращения: 25.03.2017).
11. Нестерова Е.М. К вопросу о юридической природе и сущности личностных прав человека. *Вестник ТГУ. Выпуск 8 (148)*, 2015. С. 71-77.
12. Права человека / под ред. Е.А. Лукашевой. М., 2003.
13. Смирнов А.М. К вопросу о сущности и социально-правовой природе соматических прав человека. *Электронный научный журнал «Дневник науки»*. 2019. № 1. С. 23-28.
14. Спиркин А. Г. *Философия : учебник*. 2-е изд. М., 2004. 860 с.
15. Старовойтова О.Э. *Тело и закон*. СПб., 2006. 144 с.
16. Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження. Дис. докт. юрид. наук за спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2020.
17. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. М., 2001. 881 с.
18. Хриков Є. М. Понятійно-термінологічний аналіз у педагогічних дослідженнях. *Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*. 2003. № 7. С. 17 – 20.
19. Матвеева Т. В. Нормы речевого общения как личностные права и обязанности. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/matveeva-00.htm>